

O różnych typach dyktand

Powszechnie znaną i często w szkołach stosowaną formą ćwiczeń ortograficznych jest pisanie ze słuchu (dyktando). Jest to jednak ćwiczenie ciągle niedoceniane w pracy nad ortografią uczniów, wykorzystywane przede wszystkim jako forma sprawdzianu (dyktanda kontrolne) posiadanych przez uczniów umiejętności zapisu poszczególnych wyrazów i zastosowania w praktyce zdobytych wiadomości (znajomość reguł ortograficznych).

Typowe pisanie ze słuchu jest ćwiczeniem, podczas którego uczniowie zapisują tekst dyktowany przez nauczyciela. Tekstu tego uczniowie nie widzą, a jedynie słyszą słowa, które wypowiada nauczyciel, frazy, wreszcie całe zdania (wyjątek stanowi autodyktando). Podczas dyktanda szkolnego uczniowie piszą ze słuchu dłuższy tekst ciągły, spójny i logicznie uporządkowany. Mogą też zapisywać dyktowane zdania, w których, w określonym kontekście, pojawiają się wyrazy z trudnością ortograficzną — ortogramy. Niedopuszczalne jest natomiast dyktowanie ciągu pojedynczych wyrazów, motywowanych np. dwiema regułami ortograficznymi (np.: *żaba, rzut, żebro, rzadko, rżesa, żelazo, żuraw, rzeźba, rzeczka, żart, żak, żuk, rząd, życie, rzemieślnik*). Również niepożądanym zabiegiem bywa sztuczne nagromadzenie w tekście zbyt trudnych ortogramów, często wychodzących poza zakres słów używanych przez uczniów na danym etapie nauczania (wyjątkiem może być dyktando konkursowe¹, które rządzi się jednak innymi nieco prawami niż typowe dyktando szkolne i pozwala na wprowadzenie do tekstu dużej liczby trudnych ortograficznie wyrazów w bliskim sąsiedztwie). Dobrze byłoby, aby dyktowany tekst poru-

¹ Ze względu na jakość zgromadzonego w tekście dyktanda materiału językowego (stopień trudności ortogramów, ich frekwencję w tekście, zgodność z programem nauczania dla danej klasy lub wykraczanie poza ten program) możemy dyktanda podzielić na szkolne i konkursowe.

szał problemy bliskie uczniom, odwoływał się do ich zainteresowań i pasji, był dowcipny, utrzymany np. w konwencji baśni, humorystycznego opowiadania, zabawnego opisu przeżyć wewnętrznych. Można oczywiście wprowadzić do takiego tekstu elementy fikcji, nierealne wydarzenia, niecodzienne sytuacje.

Dyktando służy różnym celom: wprowadzeniu nowego materiału ortograficznego, wyjaśnieniu reguł ortograficznych, wyrobieniu nawyków poprawnego pisania lub sprawdzeniu stopnia opanowania przez uczniów określonych umiejętności. W związku z tym dyktanda dzielimy na: wprowadzające, utrwalające i sprawdzające². Każdy z wymienionych typów dyktanda może być stosowany na wszystkich etapach nauczania. Ich stopień trudności będzie przede wszystkim uzależniony od zgromadzonego w tekstach materiału ortograficznego — jego jakości oraz ilości.

Dyktanda wprowadzające

Dyktanda wprowadzające zaznajamiają uczniów z nowym materiałem ortograficznym, z jedną tylko regułą ortograficzną, która będzie przedmiotem analizy i ćwiczeń na danej lekcji. Pełnią więc one przede wszystkim funkcję kształcącą, ale realizują także funkcję diagnostyczną. Przed przystąpieniem do wykonania tego ćwiczenia nauczyciel zapoznaje uczniów z nową regułą ortograficzną, a w trakcie ćwiczenia (posługując się np. odpowiednim akcentem zdaniowym, powtórzeniami, kłaśnięciem, dźwiękiem dzwoneczka) zwraca ich uwagę na wyrazy, które są tą regułą motywowane. Przygotowując takie dyktando, nauczyciel powinien tak dobrać tekst, aby wykorzystane w nim wyrazy odwoływały się do właśnie wprowadzonej reguły ortograficznej³. Dyktando, którego celem jest zaznajomienie uczniów z nową regułą, nie może być zbyt długie (wystarczy pięć, osiem zdań), a występujące w nim ortogramy powinny mieć wysoką frekwencję w języku potocznym. Dyktando wprowadzające pozwala zorientować się nauczycielowi, w jakim stopniu nowy materiał ortograficzny jest dla uczniów trudny, pisownia których ortogramów sprawia uczniom szczególne kłopoty. Po przeprowadzeniu takiego dyktanda polonista może przygotować zestawy ćwiczeń dostosowane do potrzeb poszczególnych uczniów czy też całego zespołu klasowego, wykorzystujące przede wszystkim te ortogramy, których zapisu uczniowie jeszcze nie opanowali. Dyktanda wprowadzające nie podlegają ocenie, choć ewentualne błędy uczniów nauczyciel oczywiście zaznacza i poprawia. Omawiany typ dyktanda wypełnia jedynie część lekcji (maksymalnie 25 minut), łącznie ze sprawdzeniem i poprawą błędów.

² J. Malendowicz, K. Wajda: *Ćwiczenia ortograficzne w klasach V—VIII*. Warszawa 1971, s. 15.

³ Ibidem, s. 18.

Dyktanda utrwalające są zbliżone do dyktand wprowadzających zarówno pod względem doboru tekstów, jak i formy pracy. Różnica polega na tym, że przy dyktandach utrwalających nauczyciel tylko na wstępie przypomina uczniom, o jaką trudność ortograficzną chodzi. W czasie trwania ćwiczenia polonista nie wyodrębnia ani nie sygnalizuje wyrazów z daną trudnością ortograficzną. W dyktandach tego typu nauczyciel wykorzystuje materiał ortograficzny już uczniom znany, ale jeszcze nie w pełni opanowany. Chodzi więc tu nie tylko o utrwalenie poprawnego zapisu wyrazów, ale także o zapobieganie powstawaniu błędów⁴. Tego typu dyktanda są już oceniane, choć przyjęte kryteria powinny być mniej rygorystyczne niż w wypadku dyktand sprawdzających.

Dyktanda utrwalające mogą przybierać różną formę, np.: dyktand z objaśnieniem, dyktand wybranych reguł i form, dyktand swobodnych, dyktand twórczych, autodyktand.

Dyktando z objaśnieniem kształtuje świadomy stosunek uczniów do ortografii. Utrwala już zdobyte przez nich umiejętności ortograficzne zapobiegając błędom w pisanym tekście. W tekście dyktanda z objaśnieniem powinny być zgromadzone ortogramy z jedną trudnością ortograficzną (np. pisownia *rz*) lub maksymalnie dwiema trudnościami ortograficznymi (np. pisownia *rz* i *ż*). W czasie wykonywania omawianego ćwiczenia nauczyciel po podyktowaniu całego zdania wyjaśnia uczniom (przywołując formy fleksyjne dyktowanych ortogramów, pokrewne im wyrazy lub odpowiednie reguły ortograficzne) pisownię tych wyrazów, które, jego zdaniem, mogą sprawić im najwięcej kłopotów. W dyktowanym tekście pojawia się np. zdanie: *Wykopał głęboki dół*. Po jego podyktowaniu nauczyciel może zasugerować uczniom pisownię wyrazu *dół*, podając dopełniacz liczby pojedynczej: *dół—dołu*, przywołując wyraz pokrewny, np. *dolina*, lub regułę ortograficzną: „ó piszemy, gdy wymieniamy się na o”. Nauczyciel w trakcie ćwiczenia może wyjaśnić pisownię pięciu, sześciu wyrazów. Należy bowiem pamiętać, że objaśnianie bez koniecznej potrzeby rozprasza uwagę uczniów i nie spełnia swojej funkcji⁵.

W trakcie dyktanda wybranych reguł i form uczniowie nie piszą całego dyktowanego tekstu, ale zapisują w słupkach tylko te wyrazy, których pisownia opiera się na — wcześniej wskazanej przez nauczyciela — regule ortograficznej (np. pisownia *rz* po spółgłoskach; pisownia *ch* wymiennego; pisownia *ż* na początku wyrazów), bądź te, które należą do odpowiedniej kategorii gramatycznej (np. rzeczowniki osobowe, przymiotniki, imiesłowy przymiotnikowe, przymyki, zaimki) lub reprezentują daną formę

⁴ Ibidem.

⁵ E. Polański: *Dydaktyka ortografii i interpunkcji*. Warszawa 1987, s. 60—61.

gramatyczną (czasowniki w czasie przyszłym, czasowniki w trybie przypuszczającym, przymiotniki w stopniu wyższym, wyrażenia przymikowe). Regułę tę bądź formę muszą uczniowie wcześniej dobrze przyswoić i utrwalić. Dyktando wybranych form i reguł to trudne ćwiczenie, ale jednocześnie bardzo pożyteczne. Mobilizuje bowiem uczniów do wysiłku, do skoncentrowania uwagi na określonym problemie. Pozwala także na wyrobienie spostrzegawczości ortograficznej, gramatycznej i skuteczne utrwalenie zasad poprawnej pisowni⁶. Sprawdzając to dyktando, nauczyciel bierze pod uwagę zarówno liczbę wypisanych wyrazów (czy uczeń wypisał wszystkie wyrazy motywowane daną regułą), jak i ich jakość (czy uczeń nie popełnił błędów ortograficznych).

Dyktando swobodne jest ćwiczeniem, w którego trakcie uczeń nie musi dokładnie zapisywać usłyszanego tekstu. Jeżeli nie wie lub ma wątpliwości, jak poszczególne wyrazy lub grupy wyrazowe zapisać, może posługiwać się ich synonimami (leksykalnymi, w tym związkami frazeologicznymi, morfologicznymi oraz składniowymi), a także zmieniać styl wypowiedzi, pod warunkiem że zachowa treść i spójność dyktowanego tekstu. Ten typ dyktanda wiąże się ściśle z ćwiczeniami redakcyjnymi i stylistycznymi⁷. Na początku, kiedy uczniowie poznają ten rodzaj ćwiczenia ortograficznego, mogą mieć kłopoty z dostosowaniem się do reguł rządzących dyktandem swobodnym. Żeby przyzwyczaić ich to tego typu ćwiczeń i zachęcić do zastępowania wyrazów trudnych ich synonimicznymi odpowiednikami, można np. przygotować tekst, w którym zostanie wykorzystanych pięć związków frazeologicznych. Zadaniem uczniów będzie zastąpienie tych frazeologizmów ich bliskoznacznikami w postaci pojedynczych wyrazów (np.: *wystrychnąć kogoś na dudka* → *oszukać*; *smalić do kogoś cholewki* → *zalecać się*; *chochlik drukarski* → *omyłka*; *chuchać i dmuchać* → *troszczyć się*; *duby smalone* → *glupstwa*).

Różnica między dyktandem swobodnym a dyktandem twórczym polega na tym, że przy dyktandzie swobodnym uczniowie pracują z gotowym tekstem, natomiast przy twórczym — układają, przekształcają lub uzupełniają go indywidualnie bądź zespołowo. Wśród wielu wariantów dyktanda twórczego na uwagę zasługują przede wszystkim: ćwiczenia, w których uczniowie dopisują wyrazy z problemami ortograficznymi, opuszczone przez nauczyciela w dyktowanym tekście; ćwiczenia polegające na zmianie gramatycznej formy, np. czasu teraźniejszego na przyszły, trybu oznajmującego na tryb rozkazujący; redagowanie tekstów na określony temat (np. o jesieni w parku, zabawach zwierząt, smutnej królownie, o bożonarodzeniowych tradycjach, andrzejko-

⁶ J. Malendowicz, K. Wajda: *Pisanie z pamięci i ze słuchu w szkole podstawowej*. Warszawa 1969, s. 21.

⁷ M. Froelichowa, J. Ledóchowska: *Metodyka nauczania ortografii w szkole ogólnokształcącej*. Warszawa 1961, s. 93.

wych wróżbach, o uczniowskich kłopotach, o średniowiecznych rycerzach, mitologicznych herosach); redagowanie tekstów uwzględniających wskazane przez nauczyciela wyrazy zawierające określoną trudność ortograficzną⁸ i / lub pogrupowane tematycznie (np.: wróżka, różdżka, rycerz, księżniczka, marzenia; ogródku, wróble, róża, dróżki, królownie⁹; mróz, śnieżycy, lód, zawierucha, wichry; niebo, gwiazdy, księżyc, chmury, obłoki, słońce, horyzont; błahy, wataha, wahać się, druh; jasnozielony, lśniący biały, kruczo czarny, białe nakrapiane, miedzianozłoty, miedziano-złoty; mikołajki, andrzejki, Nowy Rok, Boże Narodzenie); układanie tekstów do podanego tytułu (np.: *Przerażająca wizyta u dentysty, Halaśliwe budziki, Harce jesienno-wiatru, Mucha Hanka, Deszczowa symfonia, Rozmowa dusigrosza z człowiekiem rozrzutnym, Świat mitologicznych bogów, Niech żyje bał!, Impresjonistyczny pejzaż, Klasówka z geometrii*), do wstępu (np.: *Mała pszczółka niespokojnie krążyła nad łąką. Rozglądała się na wszystkie strony...; Niestety. Dzisiaj trzynasty dzień miesiąca, na dodatek piątek...; Za siedmioma górami, dwoma morzami i jedną rzeką, na polance pośrodku gęstego lasu mieszkał mały skrzat...; Na dzień starej szuflady znalazłam ślubne zdjęcie moich pradziadków; Każdy uczeń w mojej klasie ma jakieś hobby; To już jutro ten ważny dzień. Nie mogę się doczekać nadchodzących zmian...; Muzyka to moja pasja. Interesuję się nią od dawna. Wiem o niej wszystko; Gotycki zamek ma wiele tajemnic. Nie sposób poznać wszystkich. Może jednak którąś dziś odkryjemy*) bądź puenty (np.: *Od tej pory drzewa w lesie szumiały radośnie; Dobro i tym razem zwyciężyło. Mieszkańcy łąki nie musieli się już niczego obawiać; Marzenia są po to, by się spełniały; W życiu nie wolno być samolubnym. Zawsze trzeba myśleć o innych; Czas nieubłaganie biegnie, ale pamięć o tym wspaniałym władcy przetrwa; Świat duchów istnieje naprawdę*); redagowanie tekstów, które muszą być określoną formą wypowiedzi — baśnią, opisem przeżyć wewnętrznych, opisem miejsca, charakterystyką, opowiadaniem z dialogiem, reklamą wskazanego produktu czy np. słownika ortograficznego.

Do dyktand utrwalających należy także a u t o d y k t a n d o. W trakcie tego ćwiczenia uczniowie piszą z pamięci przeczytane z tablicy lub książki zdania, a także wiersze bądź fragmenty prozy, których wcześniej uczyli się na pamięć. Uczniowie są proszeni o przygotowanie tekstów do recytacji i dopiero w dniu dyktanda dowiadują się, że tekstu nie będą wygłaszać, lecz muszą go zapisać z pamięci, zwracając uwagę na ortografię, interpunkcję, a w wypadku wierszy także na układ strof, wersów.

Oprócz wymienionych wcześniej typów dyktand utrwalających, w pracy z uczniami wszystkich etapów edukacyjnych można wykorzystać dyktanda

⁸ E. Polański: *Dydaktyka ortografii...*, s. 62.

⁹ Uczniom można podać wyrazy zarówno w formach podstawowych — mianownik, bezokolicznik (wersja łatwiejsza), jak i w różnych formach fleksyjnych (wersja trudniejsza). W układanym przez uczniów tekście dyktanda muszą one zostać użyte w podanych formach.

stosowane w pracy z obcokrajowcami uczącymi się języka polskiego: dyktando częściowe (z lukami), dyktando ciągle z coraz dłuższymi zdaniami, dyktando gramatyczne z rekonstrukcją częściową, dyktando gramatyczne z rekonstrukcją całego tekstu, dyktando obrazkowe¹⁰.

Dyktando częściowe z lukami trwa około 10—15 minut. Nauczyciel wybiera lub pisze tekst zawierający ortogramy motywowane właśnie utrwalaną regułą ortograficzną, pamiętając, by cały tekst nie był dłuższy niż dwa akapity. Następnie przepisuje tekst, eliminując z niego, w zależności od potrzeb, litery bądź wyrazy. Luki powstałe w tych miejscach muszą mieć jednakową długość, tak by uczeń, pracując z tekstem, nie sugerował się ich wielkością. Luki powinny także zostać podkreślone, by były dobrze widoczne. Powinno się unikać dwóch luk obok siebie, dlatego tego typu dyktanda nie zastosujemy przy wprowadzaniu reguł z zakresu pisowni łącznej i rozłącznej. Nauczyciel musi przygotować dla każdego ucznia w klasie czytelne kopie tekstu z dużymi interliniami i dużą czcionką. W trakcie pierwszego czytania dyktanda uczniowie nie uzupełniają luk, jedynie śledzą tekst wzrokiem. Dyktando jest uzupełniane dopiero w trakcie czytania właściwego (drugiego). Ten typ dyktanda ma dwie główne zalety: przeprowadza się je i poprawia bardzo szybko, a ocenia obiektywnie; pozwala ono na sprawdzenie, w jakim stopniu uczniowie już opanowali wybrane ortogramy i / lub reguły ortograficzne. Dyktando to może być wykorzystane na lekcji utrwalającej wprowadzany materiał ortograficzny, np. w ogniwie końcowym, ale może też pełnić funkcję dyktanda-sprawdzianu.

Dyktowanie coraz dłuższych zdań jest ćwiczeniem zarówno ortograficznym, jak i w zapamiętywaniu. W dyktandzie ciągłym z coraz dłuższymi zdaniami powinny znaleźć się tylko znane uczniom struktury i słowa. Ponieważ trudno znaleźć autentyczne teksty, w których występują zdania coraz dłuższe, nauczyciel musi sam je przygotować. Powinien napisać tekst zawierający jedną serię zdań (dla dzieci młodszych) lub dwie serie zdań (dla uczniów starszych). Jedna seria powinna zawierać od trzech do pięciu zdań. Po podyktowaniu ostatniego — najdłuższego zdania pierwszej serii nauczyciel znów dyktuje zdanie krótkie, a potem zdania coraz dłuższe. Każde zdanie, bez względu na jego długość, nauczyciel czyta tylko raz. Pomiędzy zdaniami robi pauzy adekwatne do ich długości, tak by uczniowie bez pośpiechu mogli zapisać każde zdanie. Ważna w tym dyktandzie będzie zarówno poprawność zapisu, jak i umiejętność zapamiętania oraz odtworzenia całego zdania. W odniesieniu do tego dyktanda nie stosujemy czytania kontrolnego, umożliwiającego uczniom dokonanie ostatnich korekt w całym zapisanym już tekście. Ten typ ćwiczenia, oprócz doskonalenia umiejętności poprawnego

¹⁰ Por. A. Seretny, E. Lipińska: *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Kraków 2005, s. 64—73.

zapisu, dobrze przygotowuje uczniów do robienia notatek, np. z pogadanek, prelekcji, wykładów.

By przeprowadzić dyktando gramatyczne, nauczyciel musi przygotować tekst składający się z dwóch, trzech akapitów. Jeśli zachodzi taka konieczność, przed przystąpieniem do pracy nauczyciel objaśnia uczniom trudne słowa lub nawet zapisuje niektóre z nich na tablicy (np. występującą w tekście nazwę własną: *Boh*). Uczniowie powinni zostać podzieleni na trzyosobowe zespoły lub pary siedzące koło siebie. Najpierw nauczyciel czyta tekst z normalną prędkością, a uczniowie tylko słuchają. Drugie czytanie przebiega wolniej, ale nie jest ono typowym dyktowaniem. W trakcie tego czytania uczniowie za pomocą wybranych przez siebie technik (skróty, rysunki, fragmenty zdań) notują najwięcej, jak potrafią. Wcześniej, przed pierwszym czytaniem lub tuż po nim, powinni w zespołach umówić się co do sposobu sporządzania notatek, tzn. czy wszyscy notują wszystko, każdy tylko fragment, w jakiej kolejności itp. Po przeczytaniu przez nauczyciela całego tekstu i sporządzeniu notatek przez uczniów następuje praca w wyznaczonych zespołach. Uczniowie starają się zrekonstruować oryginalny tekst na podstawie swoich notatek i tego, co zapamiętali, kładąc nacisk na poprawność zdań i pisownię.

W wypadku dyktanda gramatycznego z rekonstrukcją częściową uczniowie jedynie uzupełniają przygotowaną przez nauczyciela matrycę tekstu, w którym zostały pominięte znaczne fragmenty (litery, sylaby, wyrazy, grupy wyrazów). By ułatwić uczniom pracę, można podkreśleniem zaznaczyć miejsca z opuszczonymi elementami tekstu, a przede wszystkim należy zaznaczyć ukośnikiem ich koniec.

Dyktando gramatyczne z rekonstrukcją całkowitą polega natomiast na odtworzeniu w całości usłyszanego tekstu po jedno- lub dwukrotnym przeczytaniu go przez nauczyciela. Chodzi o to, by zapisany tekst uczniów był jak najbardziej zbliżony do oryginału.

Faza końcowa pracy z obu dyktandami polega na porównaniu poszczególnych wersji (oryginału i rekonstrukcji), ich analizie i poprawie. Wskazane jest przedstawienie uczniom oryginalnego tekstu bądź w postaci foliogramu, bądź kopii dla wszystkich. Ponieważ ćwiczenie to wymaga czasu, należy odpowiednio zaplanować lekcję, aby nie przerwać ćwiczenia w połowie. Ostatnią część (analizę i poprawę) można przenieść na następną lekcję.

W odniesieniu do obu typów dyktanda gramatycznego kładzie się nacisk nie tylko na poprawność ortograficzną i interpunkcyjną, ale i gramatyczną, a przy okazji ćwiczy się pamięć i umiejętność pracy w zespole. Dyktanda te pomagają także w organizacji czasu, uczą notowania i korzystania z własnych notatek.

Dyktando obrazkowe polega na narysowaniu usłyszanego tekstu, a następnie odtworzeniu go w wersji pisemnej. Szczególnie nadaje się do pracy

z dziećmi młodszymi. Nauczyciel dyktuje krótki tekst (najlepiej opis przedmiotu, osoby, zwierzęcia, pomieszczenia lub krajobrazu), a uczniowie słuchają, starając się wyobrazić sobie treść. Przy drugim dyktowaniu rysują wymieniane elementy w odpowiednich miejscach. Uczniowie mogą samodzielnie narysować cały obrazek lub też uzupełnić wcześniej przygotowany rysunek konturowy, w którym pominięto niektóre elementy i który wymaga odpowiedniego pokolorowania. Nauczyciel może wykorzystać gotowe kolorowanki — powieli je dla wszystkich uczniów i układa do nich odpowiedni tekst. Uczniowie po narysowaniu porównują swoje obrazki, ewentualnie dokonują korekt. Nauczyciel może pokazać klasie oryginał ilustracji. Dalszym krokiem uczniów pracujących samodzielnie lub w parach jest pisemne odtworzenie tekstu. Dyktando obrazkowe ma wiele zalet: wymaga od uczniów aktywnego słuchania, uruchamia ich wyobraźnię, wymaga współpracy przy ustalaniu ostatecznej wersji, wreszcie uzmysławia uczniom korelację, jaka zachodzi między obrazem a tekstem — zarówno mówionym, jak i pisany.

To ćwiczenie stanowi dużą pomoc dla wrokołowców. Staje się też znakomitym uzupełnieniem opisu, w którym umiejętność wizualizacji jest niezmiernie ważna.

Ciekawą formą dyktanda, wykorzystywaną przede wszystkim w indywidualnej pracy z dziećmi z dysleksją rozwojową, jest dyktando w 10 punktach. Można jednak zastosować je także w pracy z całą klasą. Dyktowany tekst — krótki — obejmuje trzy, cztery zdania. Nauczyciel wybiera je albo z tekstów znanych uczniowi, albo sam je układa. Jeżeli tekst pochodzi z książki, nauczyciel podkreśla w niej dyktowane zdania, jeżeli natomiast sam przygotowuje dyktando, powinien wykonać dla ucznia kartkę z poprawnie i czytelnie zapisanymi zdaniami, które staną się podstawą ćwiczenia. Dyktando to przebiega zgodnie z ustalonym schematem — w dziesięciu punktach: 1. Nauczyciel czyta na głos pierwsze zdanie. 2. Po przeczytaniu przez nauczyciela zdania uczeń powtarza je i omawia pisownię każdego wyrazu (podaje odpowiednie reguły). 3. Uczeń zapisuje zdanie (podobnie postępuje z następnymi zdaniami). 4. Uczeń samodzielnie sprawdza cały zapisany tekst. 5. Nauczyciel kontroluje zapisany tekst dyktanda. Jeżeli znajdzie w nim błędy, podaje uczniowi tylko ich liczbę (np. *Popelnileś w zapisanym tekście trzy błędy*). 6. Uczeń, pracując ze słownikiem ortograficznym, ponownie sprawdza tekst. 7. Poprawiane przez ucznia dyktando po raz kolejny sprawdza polonista. Jeżeli nadal są w nim błędy, pokazuje uczniowi tekst, z którego dyktował zdania. 8. Uczeń porównuje zapisany przez siebie tekst ze wzorem i ostatecznie poprawia błędy. 9. Nauczyciel raz jeszcze przegląda tekst i jeżeli nadal są w nim błędy, poprawia je: przekreśla na krzyż, zakleja lub zamalowuje korektorem wyraz źle zapisany i wpisuje całe słowo w poprawnej formie. 10. Uczeń opracowuje błędnie zapisane wyrazy (np. podaje reguły pisowni, dopisuje

wyrazy pokrewne, odmienia wyrazy, buduje z nimi zdania, rysuje wizualizacje)¹¹.

Celem dyktanda w dziesięciu punktach jest m.in. utrwalenie reguł pisowni, a przede wszystkim ukształtowanie w uczniach poczucia odpowiedzialności za napisany tekst i wyrobienie nawyku dokładnego sprawdzania i poprawiania każdej pracy pisemnej po jej napisaniu.

Dyktanda sprawdzające

Kolejnym typem ćwiczeń ortograficznych są dyktanda-sprawdziany. Przy ich pisaniu ogromną rolę odgrywa pamięć wzrokowa i słuchowa. W dyktowanym uczniom tekście występują wyrazy, z którymi zetknęli się już wcześniej, a pisownia tych wyrazów była przedmiotem wielu ćwiczeń; może być ona motywowana różnymi regułami ortograficznymi. Odmianę dyktanda-sprawdzianu stanowi dyktando zapobiegawczo-sprawdzające, angażujące pamięć długotrwałą. Uczniowie piszą ze słuchu tekst, z którym zapoznali się wcześniej, np. ułożone przez nich na lekcji wcześniejszej dyktando twórcze; tekst, który uzupełniali brakującymi ortogramami; fragment prozy, który analizowali i interpretowali. Podstawą dyktanda zapobiegawczo-sprawdzającego może być też fragment prozy, którego uczniowie uczyli się na pamięć. Mieli więc okazję zapoznać się z pisownią ortogramów pojawiających się w tekście, utrwalić ją dzięki wielokrotnemu czytaniu tekstu. Dyktando to pozwala także sprawdzić, w jakim stopniu uczniowie zwracali uwagę na znaki interpunkcyjne w przygotowywanym do recytacji tekście. W trakcie dyktanda zapobiegawczo-sprawdzającego uczniowie muszą zatem wykazać się trwałością zapamiętywania tekstu, który był przedmiotem wcześniejszych ćwiczeń¹².

W sposób szczególny wiązanie teorii z praktyką uwzględnia pisanie z komentowaniem. Ten typ dyktanda kształci w uczniach rozumowanie oraz świadome i celowe odwoływanie się do reguł ortograficznych. Uczniowie najpierw zapisują dyktowany tekst, a następnie po kolei, np. tak jak siedzą w ławkach, ustnie wyjaśniają pisownię tych wyrazów, w których pojawia się problem ortograficzny. Komentarz, przywołanie reguły ortograficznej może także przyjąć formę pisemną. Pod zapisanym dyktandem uczniowie wyjaśniają wówczas pisownię ortogramów wskazanych przez nauczyciela (nauczyciel dyktuje te wyrazy po zakończeniu części zasadniczej ćwiczenia, a uczniowie pod-

¹¹ Dyktando w 10 punktach opracowała Marta Bogdanowicz. Autorka artykułu zmodyfikowała propozycję M. Bogdanowicz, zmieniając przede wszystkim punkt 9. i wprowadzając dodatkową korektę dyktanda przez nauczyciela. Por. M. Bogdanowicz, A. Adryjanek: *Uczeń z dysleksją w szkole. Poradnik nie tylko dla polonistów*. Gdynia 2004, s. 207–208.

¹² E. Polański: *Dydaktyka ortografii...*, s. 63.

kreślają je w już zapisanym tekście). Mogą też wyjaśniać pisownię wyrazów trudnych w poszczególnych zdaniach tekstu. Wówczas dyktando musi liczyć tyle zdań, ilu jest uczniów w klasie. Każdy uczeń komentuje wtedy pisownię wszystkich wyrazów w jednym zdaniu dyktanda. Pisanie z komentowaniem pełni funkcję ćwiczenia wprowadzającego lub utrwalającego nowo poznane zasady. Może być stosowane przez wszystkie lata nauki¹³. Oceniając dyktando z komentowaniem, możemy postawić uczniom dwie oceny — za umiejętności (jakość zapisanego dyktanda) oraz za wiedzę (znajomość reguł ortograficznych).

Przykłady dyktand¹⁴

Dyktanda szkolne

1. Dyktanda, uwzględniające tylko jedną regułę ortograficzną
Pisownia wyrazów z *ą, ę*

Rodzina wróbli

Na gałęzi siedzą małe wróbelki. Ptaszki ćwierkają z radością. Nad nimi fruwią ich rodzice. Zrobili dzieciom niespodziankę. Szybciej przyfrunęli do gniazda.

Pisownia wyrazów z *ó, u*

Powrót z wycieczki w góry

Schodziliśmy powoli w dół. Za nami pozostały wysokie szczyty gór. Nastął wieczór, a nasz powrót bardzo się opóźniał. Od północy zaczął wiać zimny wiatr, który zapowiadał mróz. Poczuliśmy chłód i głód. Niepokój ogarnął wszystkich uczestników wycieczki.

Pisownia wyrazów z *rz, ż*

Bał przebierańców

Dzisiaj w naszej szkole ważne wydarzenie. Oto odbywa się bał przebierańców. Każdy przyszedł w wymyślonym przez siebie kostiumie. Na tanecznej sali spotkać można bohaterów wielu bajek, przedstawicieli różnych zawodów, także zwierzęta i dużo roślin. Kominiarz we wspaniałym lśniąącym cylindrze tańczy z wróżką w srebrzystej sukni, zielona żabka z odważnym rycerzem. Księżniczce towarzyszy leśny skrzat. Żółty

¹³ J. Malendowicz: *Pisanie z pamięci...*, s. 15.

¹⁴ Wszystkie przykładowe dyktanda ułożyła autorka artykułu.

zonkil bawi się ze strażakiem, a różnokolorowy motyl z marynarzem. Zmęczona już tańcami pszczołka Maja usiadła obok grzybka. Organizatorzy zabawy właśnie ogłosili wyniki konkursu na króla i królową balu. Zwyciężył Andrzej i Bożena. Andrzej przebrał się za Murzynka. Twarz, tułów, ręce wysmarował czarną pastą do butów. Wszyscy teraz zastanawiają się, jak pozbędzie się on tego kostiumu. Natomiast Bożenka wystąpiła w roli wróżki. Każdemu chętnie przepowiadała przyszłość. Zabawa udała się znakomicie. Jej organizatorzy i uczestnicy byli bardzo zadowoleni.

Pisownia przyimków z rzeczownikami

Wieczorny spacer

Ania z Jolą wybrały się wieczorem na spacer. Dziewczynki poszły w kierunku plaży. Chciały pospacerować wzdłuż morskiego brzegu. Wkoło panowała cisza. Oprócz szumu morza i skrzypiącego pod nogami dziewcząt piasku nic nie było słychać. Nad głowami Joli i Ani przelatywały mewy. Słońce skryło się właśnie za horyzontem. Wkrótce spomiedzy chmur wyjrzy księżyc. Czas już wracać do domu. Ania i Jola z żalem opuściły plażę.

Pisownia *nie* z przymiotnikiem

Jesienna niepogoda

Padał niewielki deszcz. Wiał nieprzyjemny wiatr. Ludzie chodzili w nieprzemakalnych płaszczach. Nieszczęśliwi byli ci, którzy zapomnieli o parasolach. Mieli oni teraz niewesołe miny.

2. Dyktanda, odwołujące się do różnych reguł ortograficznych

Kłopoty stonogi

Stonoga Magda, mieszkanka podmokłej łąki, chciała pójść na krótki spacer do dębowego lasu. Wstała już o wpół do szóstej. Zaraz też zaczęła wkładać różnokolorowe skarpetki. Jedna noga, druga noga, trzecia noga. Uf! Wreszcie setna noga. Już ósma godzina, a tu jeszcze niewłożone trzewiki i niezawiązane sznurówki. Magda w pocie czoła szykowała się do wyjścia. W pośpiechu wkładała buty, szybko wiązała na kokardę sznurówki. Ani się obejrzała, jak się zrobiło południe i hejnalista obwieścił godzinę dwunastą. Za kwadrans pierwsza wyszła wreszcie na przechadzkę. Jedna noga, druga noga, trzecia noga... I na końcu nieco ospale noga setna. Ale co to? Nogi nie chcą słuchać Magdy. Lewe chcą iść do sadu pod gruszę, a prawe ciągną nad staw. Jak je Magda ma

pogodzić? W którą pójść stronę? Bęc! Leży na ścieżce jak długa. Nie ma już ochoty na żaden spacer. Najlepiej robi, jak wróci do domu i utnie sobie drzemkę. Może we śnie uda jej się odbyć chociaż króciutką przechadzkę i nie poplątać wszystkich stu nóg.

Podwórkowa orkiestra

Jest nas pięciu. Każdy z nas ma nieprzeciętny talent muzyczny. Kiedyś na pewno zostaniemy słynnymi na cały świat wirtuozami i będziemy występować w największych i najsławniejszych filharmoniach. Nie mamy jeszcze swego menedżera, ale wkrótce będą chcieli pracować z nami najlepsi specjaliści w tym fachu. Dziś na razie dajemy koncerty na osiedlowym podwórku. Sceną jest trawnik obok garażów. Nasza publiczność jeszcze nie zasiada w luksusowych łóżach, tylko na skromnym i niewygodnym trzepaku. Dyrygentem w naszym minizespole jest Kuba. Z wielką maestrią wymachuje on wierzbową witką i lewą nogą dziarsko wystukuje rytm. Michał z przejęciem gra na grzebieniu, Bartek ze wszystkich sił bębni chochlą w garnki, a Krzysiek mocno potrząsa puszką wypełnioną grochem i ryżem. Ja natomiast co tchu w płucach dmucham w drewnianą fujarkę. Sam ją wystrugałem. Na koncercie dajemy z siebie wszystko. Tylko dlaczego nasi słuchacze nie nagradzają nas rześistymi brawami? Dlaczego zatykają sobie uszy? Dlaczego uciekają tam, gdzie pieprz rośnie? Nic nie rozumiem. Chyba po prostu nie znają się na muzyce.

Nadpowietrzny huncwot

Hu, hu, ha! Hu, hu, ha! — gwizdże wesoło młody wietrzyk. Jeszcze nie jest mistrzem w swoim zawodzie i zdarza mu się całkiem przypadkowo narobić wiele szkód. Właśnie przelatywał nad sadem. Dmucnął zbyt mocno i obsypał z drzew wszystkie płatki. Wirują one teraz w powietrzu i wszystkim wydaje się, że w samym środku wiosny pada jakiś spóźnialski śnieg. Zdziwione tym niecodziennym widokiem ptaki aż zamilkły z wrażenia. Wietrzyk natomiast, trochę zawstydzony, trochę skruszony, poszybował dalej. Znienacka wpadł na wiejskie podwórze, gwałtownie zahamował i uniósł w górę kłęby kurzu. Przestraszył nie na żarty stadko szaroburych gołębi. Wystraszone ptaki usiadły na dachu obórki. Stamtąd, głośno gruchając, obserwują poczynania wiatru. Drapichrust ten właśnie skudłacił sierść psu. Nie oszczędził też kota, któremu zawiązał na supelek długi ogon. Zmęczony tymi wyczynami przysiadł wiaterek na nadpróchniałej żerdzi. W try miga zasnął, a jego głośne chrapanie i gulgotanie, zawodzenie i hurkotanie echo poniosło po całej okolicy.

3. Dyktanda częściowe z lukami

Dyktando z lukami literowymi

Na krętej ście...ce nieopodal b...ozowego zagajnika nie na ...arty pokł...ciły się o tł...stą dżdżownicę dwa wygłodzone, niepozorne wr...ble. Ptaszkom od rana przeraźliwie b...rczało w mal...tkich b...uszkach i ka...dy z nich miał przemo...ną ochotę na ten nie lada kąsek.

Dyktando z lukami wyrazowymi

Na krętej nieopodal zagajnika nie na żarty pokłóciły się o tłustą dwa wygłodzone, niepozorne Ptaszkom od rana przeraźliwie w malutkich i każdy z nich miał przemożną na ten nie lada kąsek.

4. Dyktando ciągłe z coraz dłuższymi zdaniami

Nadciąga burza.

W oddali słychać już grzmoty.

Niebo zasnuło się ciemnogramatowymi chmurami.

Gwałtowne podmuchy chłodnego wiatru zrywają liście z drzew.

5. Dyktando gramatyczne z rekonstrukcją częściową

_____/krę_____/dróźce/_____/zagaj_____/nie/na/_____/po-
klóciły się/o/_____/dżdż_____/dwa/wy_____,/nie-
pozorne/_____/Pta_____/od/ra_____/_____
burczało//w/_____/kich/_____/i/_____/z
/nich/miał/prze_____/ocho_____/na/_____/nie/
la_____/_____/sek.

Dyktanda konkursowe

*Supertrudny wczesnoporanny miszmasz
przed ortograficznymi arcyzmaganiami*

Dalej no, nie marudźże, żwawo wyskakuj spod pierzyny! Można jeszcze o wpół do siódmej leżeć w łóżku i ledwie że współświadomie słuchać przejmującego, skądinąd hipnotycznego, lejtmotywu koguciego standardu?! Niepodobna. Już czas na poranne hołubce, harce, hasania. Przemóż apatię. Niech szczerze nieróbstwo i gnuśność. Nie zzymaj się, nie handrycz się i nie histeryzuj. Czym prędzej otwórz na oścież okno. Haust świeżego powietrza na pewno cię [Cię] orzeźwi. Poczujesz się jak

nowo narodzony. Raz-dwa przemaszeruj pokój wzdłuż i w poprzek, wszerek, a także dokoła. Wymachuj energicznie na przemian lewą i prawą ręką. Nie rób tego byle jak. Zharmonizuj swoje jeszcze nieskoordynowane ruchy. A teraz spróbuj chyżo pohycać jak szybko nogi zając. Chwacko się spisałeś. Na koniec połóż się na wznak. Chwyć hantle, pocuj, jak naprężają się twoje [Twoje] mięśnie. Rytm ćwiczenia zsynchronizuj z dźwiękami puszczonego z płyty kompaktowej rockandrolowego przeboju. Uff! Zapewne czujesz, jak po twarzy spływają ci [Ci] strużki potu. To błahostka. Teraz możesz już sobie pozwolić na małe co nieco. Zjedz z ochotą ugotowaną na półsypko hreczkę wymieszaną z jarmużem i ciecierzycą bądź grahamkę z twarożkiem na listku cykorii. Wypij szklankę soku wielowarzywnego. Zrelaksowany usiądź przy pół czarnej i wysłuchaj porannych wiadomości. Masz jeszcze godzinę na opracowanie strategii wielkiej ortograficznej batalii. Zastanów się, jak napisać: naczupurzona hajstra, puszysty chełmiak, rzegocząca rzekotka, pożółkłe rżysko, żarząca się żagiew. Ustrzeżesz się wszelkich pułapek, jeżeli wcześniej zaprzyjaźniłeś się z „Nowym słownikiem ortograficznym PWN-u”. Jeśli tego nie zrobiłeś, możesz liczyć jedynie na swoją, oby niezawodną, ortograficzną intuicję.

Nierozwiązana zgaduj-zgadula pirata hipochondryka

Hu-ha! Na pohybel szczyrom lądowym! Półparą naprzód! Nie płynie donikąd! — gromko huknął na swoich kompanów groźny, jednooki i laskonogi pół-Mulat, herszt bandy piratów. Statek tego ciemieczy, to podnosząc się, to zanurzając w morskie odmęty, wyruszył u progu zmierzchu na kolejne conocne łupiestwa. Każdej nocy bowiem piracka drużyna grasowała nieopodal Przylądka Dobrej Nadziei. Bywało też, że na swoje grabieżcze eskapady wyruszała i w dzień, gdy niebo było bezchmurne, nie dmuchał nawet najlichszy wiaterek, a powietrze było ciężkie i rozpalone niczym żagiew. Korsarze zuchwale i bez żenady ścigali z nieostrożnych żeglarzy niemały haracz. Nim jednak przetrzebili dobra niejednego żeglarza, poddawali go najpierw arcytrudnemu testowi. Przywódca piratów nie był bowiem herkulesem. Wręcz odwrotnie — nieustannie zrządzającym cherlakiem, który co rano, nie zanedto nawet udając, chlapiąc i zawodząc, półgębkiem wołał, że żarzy się w nim ledwie isierka życia. Bo przecież żołądek ma podziurawiony jak rzeszoto, coś strzyka mu w korzonkach, huczy w oskrzelach, chrzęści w kościach, a zgorzel zajęła jego jedyną nogę. Schwytyany nieszczęśnik miał więc odgadnąć, jakież to chorobsko nęka właśnie dowódcę rabusiów i jak można je szybko oraz skutecznie wyleczyć. Niepodobna było sprostać temu zadaniu. Mimo że stawką były wolność i nienaruszone trzosa, żaden z pojmanych, choć ze wszystkich sił wycęzał swój umysł, nic nie

wskóral. Wtenczas to korsarze obracali wniwecz, uprzednio ograbiwszy, statek takiego pechowca, a jego samego natomiast, zgodnie z widzimi się herszta, rzucali morskim żyjątkom na pożarcie lub też zapędzali do pucowania pirackiej łajby.

Данута Кшижик

О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ ДИКТАНТОВ

Резюме

В статье рассматриваются разные типы диктантов с точки зрения выполняемых ими функций: вводящие, закрепляющие и проверяющие диктанты. Охарактеризовываются как диктанты, известные в польской дидактике орфографии уже много лет (например, творческие диктанты, свободные диктанты, диктанты на некоторые правила, диктант с пояснением, диктант с комментарием), так и диктанты, используемые на занятиях с обучающимися польскому языку иностранцами, приспособленные к потребностям польских учеников (частичный диктант с пробелами, непрерывный диктант со все более длинными предложениями, грамматический диктант с частичной реконструкцией, грамматический диктант с реконструкцией целого текста, диктант с картинками). Среди закрепляющих диктантов рассматривается также диктант в десяти баллах, который уже применяется в работе с детьми, страдающими дислексией, но может быть и одной из форм упражнений для всех учеников. С представленными типами диктантов можно работать на всех этапах обучения, а степень их трудности модифицировать, изменяя их объем, а также количество и качество используемых в них орфограмм.

Danuta Krzyżyk

ON VARIOUS TYPES OF DICTATIONS

Summary

The article discusses various types of dictations according to the functions they perform; introductory, consolidating and controlling dictations. Both those dictations known in the Polish didactics of orthography for years (e.g. a creative dictation, a free dictation, a dictation of selected rules and forms, a dictation with explanation, or a dictation with comments) as well as those used when teaching Polish to foreigners (adjusted to the needs of the Polish learners, in the form of a partial dictation with gaps, a continuous dictation with longer sentences, a grammatical dictation with a partial reconstruction, a grammatical dictation with whole-text reconstruction, a picture dictation) were characterised. Among consolidating dictations was also a dictation in ten points, which is used with dyslectic children, yet it can as well be the form of practice for all learners. The dictations presented can be used at all educational levels. Their degree of difficulty can be modified, changing their length, quantity and quality of orthograms employed therein.